

kon in de achttiende eeuw onmogelijk boven de partijen zweven. Als Paasman gezocht zou hebben naar de bronnen van Martinets historische publicaties, zou hem ook vanzelf duidelijk geworden zijn dat Martinets keuze te selectief was dan dat we zijn aanspraak op onpartijdigheid ernstig kunnen nemen.

Paasmans interesse was daar niet in de eerste plaats op gericht. Het algemeen historische is ook niet de sterkste kant van zijn eigen boek. Het hoofdstuk over de cultuur van de achttiende eeuw ontmoet bij mij althans nogal wat bedenkingen. Zouden we het ook niet kunnen missen? Is het werkelijk nodig dat ieder die de biografie van een achttiende-eeuwer schrijft ons eerst in den brede vertelt wat naar zijn mening de verlichting is geweest? Wie zijn man goed kent en in diens tijd geen vreemdeling is brengt vanzelf in zijn boek de achtergrond tot leven. Dat is Paasman ook gelukt voor de auteur van de *Katechismus der Natuur*. De historicus Martinet wacht nog op beschrijving. Maar wie zich daaraan wil wagen, zal niet buiten het geleide van deze monografie kunnen.

A. Th. van Deursen

C. Smits, *De Afscheiding van 1834. Eerste deel: Gorinchem en 'Beneden-Gelderland'* (Oudkarspel: De Nijverheid, 1971, 448 blz., geïll., personenregister, f34. — ).

Op het titelblad wordt het beschreven gebied nader gepreciseerd: Gorinchem en omgeving, Vuren, Herwijnen, Haafden, Tricht, Brakel, Poederoyen, Aalst, Nederhemert-Well, Hoenza-Driel, Zuilichem, Nieuwaaal, Gameren, en wie hier niet dadelijk thuis is, kan op het schematische kaartje tegenover blz. 216 al deze plaatsen, behalve Aalst, vinden. Van Gorkum zelf is een plattegrond opgenomen tegenover blz. 176. De aanduiding 'Beneden-Gelderland' wordt door de auteur al dadelijk in zijn 'woord vooraf' ingeperkt: het gaat hoofdzakelijk om de Bommelerwaard en het westelijk deel van de Tielerwaard; gegevens over Tiel of Kuilenburg moet men hier niet verwachten. Zoals deze aanduiding iets te ruim is genomen staat het eigenlijk ook met de hoofdtitel: wij ontvangen hier geen boek over oorzaak en ontwikkeling van de 'Afscheiding van 1834' maar een beschrijving van haar verloop binnen het aangeduide gebied van 1835 af.

De beschreven plaatsen liggen vlakbij Genderen en Doeveren, waar in 1834 H. P. Scholte predikant was en leiding gaf aan de afscheidingsbeweging. Scholte heeft zich later in Gorkum gevestigd en het minutieuze boek volgt hem op al zijn preektochten. De auteur heeft zelfs stukken weten te bemachtigen die Scholte in 1847 naar Amerika mee had genomen en geeft uitvoerig de levensgeschiedenissen van Scholte's volgelingen weer. Hij voelt zich geestelijk nauw verwant aan deze afgescheidenen, lijdt nog onder het onrecht dat zijn voorgelacht werd aangedaan en getuigt daarvan op bijna iedere bladzij met grote bewogenheid. De figuur van Scholte staat in het middelpunt; het boek geeft aanvullingen op de dissertatie van L. Oostendorp over hem uit 1964. Ook de moeilijkheden binnen de eigen kring tot 1840 komen ter sprake.

Het boek beperkt zich tot die eigen kring. De auteur is zozeer verbonden aan de afgescheidenen dat hij hen van hun omgeving isoleert; we horen alleen iets over de burgemeester of veldwachter, een enkele keer iets over de plaatselijke hervormde predikant en heel veel over de partijdige vonnissen van de gorkumse rechtbank. Maar de Afscheiding zelf komt uit de lucht vallen. We zouden iets willen horen over de samenleving waartoe de eerste aanhangers behoorden, zowel geestelijk als maatschappelijk. J. S. van Weerden heeft indertijd laten zien dat voor Ulrum, een ander kerngebied van de Afscheiding, zo'n onderzoek zeer de moeite waard was (*Spanningen en Konflikten*, 1967). Over Gorkum, de

Bommelerwaard en de westelijke Tielerwaard moet toch ook na te gaan zijn hoe de economische ontwikkeling er tussen 1800 en 1850 is geweest, welke gezindten er waren, hoe de gemeentebesturen, de kerkeraden en kerkvoogdijen waren samengesteld en hoe de prediking in de hervormde gemeenten was? Maar daarom was het de schrijver kennelijk niet te doen. Hij richtte zich op een 'handjevol landbouwers, bakkers en kooplui, arbeiders en dienstbaren' en beschrijft wat zij om hun geloofsovertuiging hebben moeten lijden. De volledigheid staat soms de duidelijkheid in de weg. Maar dat zullen de nakomelingen van de vervolgden en de geïnteresseerden in de streek geen bezwaar vinden. De fiere aankondiging 'Eerste deel' doet vermoeden dat de schrijver met zijn onderzoekingen over 'andere delen van ons land' reeds een eind op weg is. Hem zij toegewenst dat hij ook daarover zal kunnen publiceren. Ook wie zijn overtuiging niet deelt, kan uit dit boek een indruk krijgen van een geloofsvervolging, die honderden dwong om Nederland te verlaten en die leidde tot een gereformeerde volksplanting in Iowa.

O. J. de Jong

C. A. M. M. van de Put, *Volksleven in Tilburg rond 1900* (Assen, 1971, 281 blz., f 45.-).

Wij hebben hier te doen met een vlot leesbare, interessante studie. Deze beschrijft in hoofdzaak de gezondheidszorg: het onderwerp is dus beperkter, dan de titel aangeeft. Het boek bestrijkt ongeveer de periode 1865-1918.

Een overzicht van de inhoud van dit Nijmeegse proefschrift kan slechts in grote trekken worden gegeven. De schrijver behandelt de volkshuisvesting en de woningbouw; hij gaat in op de vervuiling van de Voortse stroom, een *question brûlante* in het toenmalige Tilburg, ontstaan tengevolge van de industriële concentratie in combinatie met de afvoer van faeces en bevorderd door een eigenwijs gemeentebestuur. Vervolgens passeren de armenzorg, het Burgerlijk Armbestuur en bijzondere - kerkelijke - instellingen van weldadigheid de revue. Daarna stelt hij de geneeskundige wetgeving, de meest voorkomende ziekten en de sterfte, speciaal de kindersterfte, aan de orde. Tot slot geeft hij een overzicht van de geschiedenis van de geneeskundige zorg, de overige gezondheidszorg en het toezicht op de volksgezondheid.

Het aantrekkelijke van dit werk is, dat de schrijver zoveel mogelijk heeft geprobeerd, de ontwikkeling, die zich in Tilburg op de genoemde gebieden voordeed, te schetsen tegen de achtergrond van de overeenkomstige ontwikkeling, die zich gelijktijdig op nationaal niveau voltrok. Hoewel hij daarbij soms wat globaal te werk is gegaan, neemt dit toch niet weg, dat hij erin is geslaagd, aan de door hem behandelde onderwerpen relief te geven.

Enkele malen vraagt men zich echter af, of hij daarbij niet wat vergaand op details is ingegaan; zij tenderen soms naar de *petite histoire* - op zichzelf geen bezwaar. In dit verband zou gewezen kunnen worden op de boer, die met de melk ging knoeien, nadat hem voor zijn stalverzorging een medaille en een diploma waren toegekend (p. 207). Of op de Tilburgse vroedvrouw, die zich in het *Tijdschrift voor Practische Verloskunde* beklaagde over de oneerlijke concurrentie, haar door twee artsen aangedaan, met de daaropvolgende nasleep (182). Ik vraag me voorts af, of het noemen van de namen van armen en krankzinnigen (67, 108), van personen, die hun kinderen onverzorgd achterlieten (73), van prostituées (131) en van de medicus, die de armen veronachtzaamde (173) wel gelukkig is. Een feit is, dat deze - en andere - details in het tijdsbeeld passen en het relaas verlevendigen.

De auteur gaat vrij uitvoerig in op de vraag, aan welke oorzaken de hoge kindersterfte in Tilburg, waar in 1915 bijna 29 % van de zuigelingen beneden het jaar stierf, moet wor-